

ԱԿՆԵՐԻ ՎԱՆԱԿԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳՐԱՏԱՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ (ԺԳ-ԺԴ ԴԱՐԵՐ)

Բանալի բառեր՝ Գրչության կենտրոն, Ակներ մենաստան, Կիրիկիա, Լևոն Բ արքա, Առաքելոց վանք, Ակներ գյուղ, ակներցի գրիչներ, երաժիշտներ, նկարիչներ:

Կիրիկյան Հայաստանի հոգևոր-մշակութային կենտրոններից Ակներ վանքի անունն առաջին անգամ հիշատակվում է Պետրոս գրչի՝ 1215 թ. հայր Թորոսի պատվերով օրինակած «Յաճախապատում ճառք Գրիգորի Լուսավորչի» ձեռագրի հիշատակարանում. «Գրեցաւ... ի մեծ եւ հռչակաւոր անապատիս, որ կոչի Ակներոյ վանք, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածածնիս եւ Ս. Առաքելոցս եւ Աստուածընկեալ նշանացս»¹: Վանքի գրատունը գործել է մինչև ԺԴ դարի 30-ական թվականները: Սրա վկայությունն է Ակներում օրինակված և մեզ հասած վերջին ձեռագիրը, որը ՄՄ 10689 Շարականոցն է՝ գրված 1337-ին²:

Ակները հայտնի է պատմության մեջ Ականց անապատ, Ականց վանք, Ակներավանք, Ակների վանք, Առաքելոց վանք անուններով: ԺԳ-ԺԴ դարերի հիշատակարաններում վանքը բնութագրվել է որպես «սուրբ եւ գերահռչակ ուխտս», «հոյակապ եւ յականաւոր մենաստանս», «վանս գերահռչակ», «միաբան եղբայրութիւն հրեշտակաբնակ ուխտն Ակներոյ», «յաստուածաբնակ եւ ի հռչակաւոր ուխտս», «մեծագին գանձուցս սուրբ եղբարց մեծ եւ հռչակաւոր անապատ»:

Ակներ վանքի կառուցման ճիշտ ժամանակը հայտնի չէ: Այն հավանաբար կառուցվել է 1197-1203 թթ.³: Վանքը հիմնադրել է Լևոն Բ թագավորը՝ թագա-

¹ Եղմ. 94. տե՛ս Ն. Պողարեան, Մայր Յուզակ հայերէն ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, Բ. Ա, Երուսաղէմ, 1966, էջ 288-289 (այսուհետ՝ Ն. Պողարեան, Մայր ցուցակ...):

² Ն. Ակիմյանը վանքի գործունեությունը թվագրում է 1215-1235 թթ.: Ն. Ակիմյան, Մատենադարանի հետազոտություններ, Բ. Ե, Վիեննա, 1953, «Ականց կամ Ակների վանքը», էջ 144: Մ. Ճևահիրեյանը գտնում է, որ վանքն իր գոյությունը պահպանել է մինչև 1360 թ.: Մ. Ճևահիրեյան, «Կիրիկիայի Ակներ վանքի տեղադրությունը», ՊՔՀ № 3, 1982, էջ 126-134:

³ Հայ ժողովրդի պատմության ակադեմիական հրատարակության մեջ կա հետևյալ սխալը. «Ակների նշանավոր վարդապետաբանը կառուցել է տվել Լևոն Գ թագավորը (1270-1289)»: Տե՛ս Հայ ժողովրդի պատմություն, Երևան, 1976, Բ. 3, էջ 800: Տե՛ս Մ. Ճևահիրեյան, նշվ. աշխ., էջ 126: Վանքի օծման մասին տե՛ս Ս. Մելիք-Բախշյան, «Ակների գրչության դպրոցը», ԲԵՀ, Երևան, 1968, № 3, էջ 144:

վոր օծվելուց հետո: Սամվել Անեցու շարունակողը արձանագրում է. «Ի Ոհջ (1197) օծեալ եղև թագաւոր Հայոց Լեոն՝ թագաւորելով ի վերայ տանս Թորգոմայ... : Սա շինեաց զսուրբ ուխտն Ակներ կոչեցեալ, և զեկեղեցիս բարձրացուցեալ և աշխարհի շինող եղեալ, զի բազում ամրոց և դղեակս շինեաց և Կիլիկէ շրջապնդեաց»⁴: Այս մասին է վկայում նաև Սմբատ Սպարապետը. «... Ակներոյն, զոր ինքն էր շինեալ...»⁵: Նման վկայություն է հիշատակում Ժէ-ԺԲ դդ. հեղինակ Ավետիք Տիգրանակերտցին «Գիրք պատմութեանց, որ կոչի Գաւազանագիրք» աշխատության մեջ. «Ոկէ (1218) մեռանի Լեոն թագաւորն, եւ հանեալ զպորտոսին դնեն ի վանքն Ակներ, զոր ինքն շինեալ էր եւ սիրէր զտեղին»⁶: Ժէ դարի պատմիչ Դավիթ Բաղիշեցու վկայությունը փաստում է. «Այս Լեոն կացեալ իշխան ամս ժ և այժմ Քրիստոսին զօրացեալ, եղև թագաւոր տանս Արամեանս ի Սիս քաղաքին: Սա ընկալեալ եղև թագ ի Հռոմեայեցոց և Յունաց. սա շինեաց զմեծափառ վանքն Ակներ, և օծեալ եղև ի Գրիգորէ կաթողիկոսէ»⁷:

Լեոն թագավորը նյութական միջոցներ չի խնայել վանքերի շինությունների և գրանց բարեգարգության համար: Այս մասին է գրել Վահրամ Բաբունին. «Ամրոց բազում եւ դղեակ շինեալ /, եւ զԿիլիկիա շրջապնդեալ. / Ականաւոր ուխտն կազմեալ, / Որ է Ակներ անուն ձայնեալ: / Եւ զոր նախնեացն էր պարգևեալ / Վանորէիցն՝ զոր շինեալ, / Սա այնոցիկ առաւելեալ, / Եւ մեծապէս առատացեալ»⁸: Առավել խոստն է նկարագրել Կիրակոս Գանձակեցին Լեոն Մեծագործի առանձնահատուկ ուշադրությունն Ակներ սրբավայրի նկատմամբ. «Զի յոյժ սիրէր նա զայն վանս բարիոք կարգաւորութեան նոցա և հաճոյական աղօթից: ... Կարգէր վանորայս ընդ ամենայն կողմանս տէրութեան իւրոյ և բազմացուցանէր զպիտոյս նոցա, զի մի ումեք իւրք կարօտիցին՝ ըստ մարմնոյ բաւականին, այլ զի միայն պաշտաման աղօթից պարապեսցին, յորոց մի է ի վանորէիցն, զոր կարգեաց նա, հռչականունն Ակներն կոչեցեալ վանք...»⁹:

Բանասիրության մեջ «Ակներ» տեղանվան տարբեր ստուգաբանություններ կան: Ըստ Ն. Ակինյանի և Հ. Ոսկյանի՝ վանքի անունը կապվում է Ակներ¹⁰

⁴ Սամուէլի Բանանայի Անեցոյ հավաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 144:

⁵ Սմբատայ Սպարապետի Տարեգիրք, Վենետիկ, 1956, էջ 222:

⁶ Վանքի պատմության ուսումնասիրության մեջ այս վկայությունը նորահայտ է: Բնագիրը տես Լ. Տեր-Պետրոսյան, Խաչակիրները և հայերը, Երևան, 2007, հ. Բ, էջ 567:

⁷ Ս. Մելիք-Բախշան, նշվ. աշխ., էջ 144:

⁸ Վահրամայ Բաբունայ Պատմութիւն Ռուբինեանց, Փարիզ, 1859, էջ 214:

⁹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 188, 159:

¹⁰ Ակներ գյուղը հիշատակվում է 1139 թ. սկսած՝ Յախուտ և Բարձրաբերդ գավառների սահմանագլխին, Պարատիս կամ Ակներ գետի ափին, Ակներ վանքի մերձակայքում: Տես Թ. Խ.

գյուղի անվան հետ, «իսկ գիւղս իր անունն առած է այն ականաղբյուրներէն, որոնք կը բղխէին այն կողմերը»¹¹: Այս բացատրությունը «գոհացուցիչ» չի համարել Մ. Ճևահիրճյանը նկատելով, որ «Ակների անունը երկիմաստ է, ինչպիսիք եղել են բազմաթիվ վանքերի անունները»¹²:

Ինչպես վկայում են ժամանակագիրներն ու փաստերը, Ակներ վանքը եղել է իշխանների դամբարանը: Ակների դամբարանում են թաղվել Հեթում Ա թագավորի եղբայրը՝ Ճանճոյ բերդի տեր պարոն Վասակը¹³, Իշխանաց իշխան, հայոց թագավորության սպարապետ և մարաշախտ Պաղտին Նղրցին¹⁴: Իր իսկ հիմնադրած վանքում է թաղվել Լեոն թագավորը: Կիրակոս Գանձակեցին գրում է. «... կէսքն ասէին թաղել զնա յարքայական քաղաքին ի Սիս, և այլքն՝ ի վանքն, որ կոչի Ակներ, զի յոյժ սիրէր նա զայն վանք...: Ապա միաբանեալ ամենեցուն՝ տարեալ զմարմին նորա թաղեցին ի Սիս քաղաքի և զսիրտն և զփորոտին տարան ի վանքն, որ կոչի Ակներ»¹⁵:

Ակներ վանքում իր կյանքի վերջին տարիներն է ապրել Հեթում Ա թագավորը: 1267 թ. Մառիի ճակատամարտում¹⁶ Հեթում արքան, տեսնելով որդիներից Թորոսի մահը և Լեոնի գերեվարումը, «բեկաւ սիրտն ի կարի եւ յանհաւորին տրտմութենէն, որ հանկարծահաա զիպեցաւ, եւ ոչ կարէր կանգնել զսիրտ իւր, մինչ եկն ի սուրբ եւ ի գերահռչակ Ուխտս միանձանց, ի յԱկանց անապատս, եւ աստ մխիթարեալ սակաւ մի ի միեղէն եղբարց սուրբ ուխտիս՝ կեցեալ աւուրս ինչ, մինչ ելաւ թուրքն յերկրէս»¹⁷: Հստ պահպանված վկայությունների՝ Հեթում թագավորը հրաժարվել է արքունական կյանքից և ընտրել կրոնավորական սքեմն ու Մակար անունը՝ դառնալով Ակներ վանքի միաբան¹⁸:

Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 1, Երևան 1986, էջ 140: Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1885, էջ 88: Է դարում Ակներ անունով գյուղ է եղել նույն վայրում: Տե՛ս Մ. Ճևահիրճյան, նշվ. աշխ., էջ 132:

¹¹ Ն. Ակինեան, նշվ. աշխ., էջ 144: Հ. Ոսկեան, Կիլիկիայի վանքերը, Վիեննա, 1957, էջ 93-94: Ակներ գյուղը վանական լինելուց բացի եղել է նաև համապարհների կարևոր հանգրվան: Տե՛ս Մ. Ճևահիրճյան, նշվ. աշխ., էջ 132:

¹² Մ. Ճևահիրճյան, նշվ. աշխ., էջ 133-134:

¹³ Այս մասին է վկայում ՄՄ 195 ձեռագրի գրիչ Կոստանդինը (թ. 118բ): Հր. Անադյանը Վասակ արհեստագործը նույնացնում է 1279 թ. Լեոն թագավորի կողմից Սիլիկիա թագավորի մոտ դեսպան ուղարկված Վասակի հետ: Տե՛ս Հր. Անադյան, Անձնանունների բառարան, հ. 3, Երևան, 1946, էջ 53: Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 555բ, 363ա:

¹⁴ Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 154ա: Հր. Անադյան, նշվ. աշխ., էջ 219-220:

¹⁵ Կիրակոս Գանձակեցի, նշվ. աշխ., էջ 188: Ղ. Ալիշանը գրառել է Կիլիկիո պատմիչի հավաստի վկայությունը թագավորի վերջին ցանկության մասին: Տե՛ս Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Բ, Պատմիչը եւ պատմութիւնը Հայոց, Վենետիկ, 1901, էջ 441:

¹⁶ Տե՛ս ՄՄ 4243, քերթ 175:

¹⁷ Տե՛ս Գրիգոր Վրդ. Ակնեցի, Պատմութիւն թաթարաց, Երուսաղէմ, 1974, էջ 54: Եղմ. 32, էջ 144-147:

¹⁸ Հեթում պատմիչը այս առիթով գրել է. «Եւ ի հասանել վախճանի թագաւորին Հեթմոյ առեզր Պարատիս գետոյ, որ կոչի Ակներ, նախ կրանատրեցաւ եւ կոչեցաւ անուն նորա Մա-

Ակներ վանքի շինությունների, ճարտարապետական ոճի, տեղագրման մասին տեղեկությունները սուղ են: Կիրիկիայի վանքերի մեծ մասն ունեցել է նախահայկական պատմություն: ԺԲ դարի սկզբին Դաշտային Կիրիկիայի հողերի նվաճման շրջանում հայազգի իշխանները ժառանգել են տարբեր ոճի շինություններ: Դրանց մի մասը հայկականացվել են՝ նորոգվել, ընդարձակվել եկեղեցիների հետ¹⁹: Նկատելի է, որ ժամանակակիցների հաղորդումներում, հիշատակարանային վկայություններում տեղեկություններ չեն արձանագրվել Ակներ վանքի նորոգման կամ վերաշինման մասին: Ենթադրվում է, որ Լևոն Թագավորը «շինեաց զսուրբ ուխտն Ակներ կոչեցեալ, և զեկեղեցիս բարձրացուցեալ» որպես հայկական ոճի կառույց²⁰:

Ըստ ակներցի գրիչների վկայությունների, վանքն ունեցել է մի քանի եկեղեցի՝ Սուրբ Աստուածածին կամ Տիրամոր, Սուրբ Փրկիչ, Սուրբ Նշան, Սուրբ Հակոբ, Սուրբ Առաքելոց տաճարները, և Սուրբ Խաչի ու Սրբերի նշխարներ: 1267 թ. Ականց անապատում օրինակած Նոր Կտակարանի գրիչ Բարսեղ կրոնավորը գրում է. «Գրեցաւ սուրբ Աւետարանս Ականց կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Փրկչին եւ Սուրբ Աստուածածնիս եւ այլ բազմահաւաք սուրբ նշանացս եւ նշխարաց, ի գաւառիս Յախուտ»²¹: 1313 թ. Ներսես Կլայեցի գրիչը Ակներում օրինակած «Ժողովածու ճառից» մատչանում գրում է. «Արդ, գրեցաւ ի յանապատս, որ կոչի Ակներ, ընդ հովանեաւ Սուրբ Նշանիս, եւ Սուրբ Յակոբայ, եւ այլ աստուածահաւաք սուրբ նշխարաց»²²: Հովանավորների մասին է վկայում Վարդան գրիչը 1324 թ. իր օրինակած Ավետարանի հիշատակարանում. «... կատարեցաւ Աւետարանս ի հոյակապ եւ յակնաւոր մենարանիս, որ մակագրեալ կոչի Ակներ, ընդ հովանեաւ Սրբոյ Աստուածածնիս, եւ կենսակիր սուրբ նշանացս, եւ մասանց տէրունականաց»²³: 1325 թ. գրիչ Գրիգոր քահանան իր օրինակած մեկնության հիշատակարանում հիշում է «գերահռչակ» Ակներ վանքը «ընդ հովանեաւ Սուրբ Աստուածածնին, եւ Սուրբ Յակովբայ, եւ այլ բազմահոյլ վկայիցն»²⁴:

կար, եւ ապա հանգեաւ եւ թաղեցաւ ի Քրազարկն»: Տե՛ս Մանր ժամանակագրություններ, կազմեց Վ. Հակոբյան, Երևան, 1956, հ. 2, էջ 75, 105:

¹⁹ Հիշատակությունները հուշում են, որ ոչ հայկական՝ հավանաբար հունական ոճի կառույց է եղել նաև Կիրիկիայի հայտնի Սկևռա վանքը՝ նախքան Օշին Ա. Լամբրոնին տիրելը: Տե՛ս Հ. Բաղդասյան, Սկևռայի գրչության կենտրոնը, Երևան, 2013, էջ 5:

²⁰ Մ. Ճևահիրճյանը գտնում է, որ Լևոն թագավորը Ակներ վանքը կառուցել է իր սեփական հողամասի վրա և ոչ թե այլ տիրույթի: Տե՛ս Մ. Ճևահիրճյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 132:

²¹ Նոր Զուղա 31, տե՛ս Ս. Տէր-Աւետիսեան, *Յուցակ ձեռագրաց Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի (այսուհետ՝ Ս. Տէր-Աւետիսեան, Յուցակ)*, Վիեննա, 1970, հ. Ա, էջ 47-48:

²² Նույն տեղում, էջ 62-63:

²³ ՄՄ՝ 8187, ք. 344ա:

²⁴ ՄՄ 1414, ք. 368ա: Նման գրություններ կան նաև այլ ձեռագրերի հիշատակարաններում: Տե՛ս Յ. Թօփեան, *Յուցակ ձեռագրաց Արմաշի վանքին*, հ. Բ, Վենետիկ, 1962, էջ 29-30: Գ. Մուսանձտեան, *Թորոս Աղբար*, մ. Բ, Պոլիս, 1884, էջ 389: Գ. Ալիշան, *Միսուան*, էջ 535ա:

Ակներ վանքը հայ թագավորները նախընտրել են որպես քաղաքական խորհրդակցությունների վայր: Պատմությունը փաստում է, որ այն համարվել է պետության ազգային և քաղաքական խորհրդարան²⁵: Կիլիկիայի վանքերից Ակներն արժանացել է թագավորական ընտանիքի անդամների առանձնակի ուշադրությանը: Հատկապես առանձնահատուկ է Հեթում Ա թագավորի եղբոր՝ Հովհաննես Արքաեղբոր մասնակցությունը վանքի՝ որպես մշակութային բարձրարվեստ կենտրոնի կայացմանը: Վերջինիս հովանավորությամբ, պատվերով և ընտրությամբ²⁶ Ակներ վանքում, ինչպես նաև Գոնների և Բարձրբերդի գրչակենտրոններում նկարազարդված բարձրարվեստ ձեռագիր հուշարձանները՝ իրենց ինքնուրույն ոճային առանձնահատկություններով, համախմբվում և ներկայացնում են կիլիկյան մանրանկարչության պատմության մեջ հայտնի Հովհաննես Արքաեղբոր դպրոցը²⁷:

Հետաքրքիր վկայությունները փաստում են, որ Ակներ վանքն աչքի է ընկել իր կանոնակարգված, կազմակերպված ներքին կյանքով: Կիրակոս Գանձակեցու հավաստմամբ՝ Լեոն թագավորի անմիջական մասնակցությամբ, «...զի միայն պաշտաման և աղօթից պարապեսցին, ... որ մինչև ցարդ ևս վարին նովին կարգադրութեամբ, զոր նայն կարգեաց, զամենայն աուրս շաբաթուն պահօք կատարել, և միայն լուծանել զշաբաթ և զկիրակի է ձկամբ կամ կթեղինօք...»²⁸: Վանքի և մենաստանի կանոնավոր կյանքի մասին պահպանվել է Դավիթ Բջնեցի ականատեսի վկայությունը 1261 թ. օրինակած ձեռագրի հիշատակարանում. «Ամենեքեան իբրեւ զհրեշտակս Աստուծոյ՝ արթուն եւ զուարթուն ի յաւրհնաբանութիւնս Աստուծոյ ի տուէ եւ ի գիշերի անզբաղ եւ անհանգիստ»²⁹:

Ակներ վանքի դիրքն ու տեղադրությունը դեռևս հստակեցված չէ: Կիլիկիային նվիրված պատմաաշխարհագրական ուսումնասիրություններում վանքի դիրքի վերաբերյալ նշվում են տարբեր տեսակետներ՝ որպես աղբյուր օգտագործելով միջնադարյան պատմագիրների և հիշատակարանների տեղեկու-

²⁵ Ակներ վանքում է գտնվել Սսի պալատի դիվանագիտական խորհուրդը: Տե՛ս Մ. Ճևաճիւրճյան, *նշվ.* աշխ., էջ 126:

²⁶ Ուսումնասիրության արդյունքում մեզ հայտնի են դարձել Հովհաննես Արքաեղբոր անվան հետ կապված տարբեր բովանդակությամբ 24 ձեռագիր մատյան, որոնցից 12-ը պահվում են Մաշտոցի անվան Մատենադարանում:

²⁷ Տե՛ս Գ. Յովսեփեան, «Մանրանկարչական արուեստը հայոց մէջ», Լուսն, հ. Ա., 1902, էջ 198: S. Der Nersessian, *Miniature Painting in the Armenian Kingdom of Cilicia from the Twelfth to the Fourteenth Centuries*, vol. 1, 2, Washington, 1993, Լ. Ազարյան, *Կիլիկիայի մանրանկարչությունը 12-14-րդ դդ.*, Երևան, 1964, էջ 76-83:

²⁸ *Կիրակոս Գանձակեցի*, *նշվ.* աշխ., էջ 159:

²⁹ ՄՄ 1481, ք. 367բ: Այս հիշատակարանը վերջից թափված լինելու պատճառով թվագրվել է 1323 թ.: Տե՛ս Լ. Խաչիկյան, *ԺԴ դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ* (այսուհետ՝ Հիշ.), Երևան, 1950, էջ 187:

թյունները: Կիրակոս Գանձակեցին Լևոն արքայի թաղման առիթով Ակներ վանքի դիրքի մասին գրել է հետևյալը. «Եւ յետ օրինաւոր սգոյն կազմեցին զմարմինն առ ի թաղել: Եւ եղեւ հակառակութիւն, զի կէսքն ասէին թաղել զնա յարքայական քաղաքին ի Սիս և այլքն՝ ի վանքն, որ կոչի Ակներ...», իսկ ոմանք ոչ համարեցան պատշաճ, զի եզր³⁰ էր տեղին այն և թշնամիք բազում էին նորա յայլազգեացն»³¹: Սամվել Անեցու շարունակողը նշում է հետևյալը. «Եւ ի հասանել վախճանի թագաւորին Հեթմոյ, առ եզր Պարատիս գետոյ, որ կոչի Ակներ...»³²: Սմբատ Սպարապետի «Տարեգրքում» կարդում ենք. «... առ ստորոտով Բարձրբերդոյ ի գեօղն, որ կոչի Ակներ...»³³: Հեթում պատմիչը Ակների դիրքի մասին հաղորդում է. «ՌՄՀ (1270) ամի վախճանեցաւ բարի թագաւորն Հայոց Հեթում յամսեանն հոգտեմբերի ի սահմանս Բարձրբերդոյ ի գեղն, որ կոչի Ակներ, առ եզր Պարատիս գետոյ»³⁴: Ղևոնդ Ալիշանը վանքը տեղագրում է, ենթադրաբար, Բարձրբերդի հյուսիսարևելյան մերձավորությամբ. «... եւ քանզի նոյն պատմիչ (Հեթում պատմիչը) զգեօղն Ակներ ասէ լինել «առ ստորոտով Բարձրբերդոյ», յայտ ուրեմն է զի և Յախուտ գաւառ սահմանորդ է նմին, որպէս Մոլեւոնն, այլ սա յարեմտից, իսկ Յախուտ թուի յարեւելից և ի հիւսիսոյ»³⁵: Ակներ կամ Ակներեւ վանքը, ըստ Մ. Զամչյանի, գտնվել է «մօտ ի Տարսոն»³⁶: Ն. Ակինյանը գտնում է, որ Ակները «հիմնարկված է «մերձ յաստուածապահ» ամրոցն, որ կոչի Անդրունին բերդ, Յախուտ գաւառի մէջ, որ կտարածուէր առ ստորոտով Բարձր Բերդի»³⁷: Նույն բացատրությունը կրկնվում է նաև Հ. Ոսկյանի «Կրիկիայի վանքերը» գրքում³⁸: Ակներ վանքի աշխարհադրական դիրքի մասին կարդում ենք նաև մենաստանում գրված ձեռագիր հիշատակարաններում, որտեղ գրիչները վանքը տեղագրում են «ի գաւառիս Յա-

³⁰ Բանասերները «եզր տեղի» արտահայտությունը մեկնաբանել են որպես անբարենպաստ պայմաններում պաշտպանության, օգնության կարիք ունեցող վայր՝ կապելով այն «եզր» անվան հետ, որ եբրայերեն «Ezra» անունից է և ծագում է «օգնել» արմատից: Տե՛ս Հր. Աճառյան, Արմատական բառարան, հ. Բ, Երևան, 1944, էջ 98: Հմմտ. Մ. Ճևանիրեյան, նշվ. աշխ., էջ 133: Մ. Մելիք-Բախչյան, նշվ. աշխ., էջ 142:

³¹ Կիրակոս Գանձակեցի, նշվ. աշխ., էջ 188:

³² Սամվել Անեցի, նշվ. աշխ., էջ 211:

³³ Սմբատ Սպարապետ, նշվ. աշխ., էջ 252:

³⁴ Մանր ժամանակագրություններ, հ. 2, էջ 75: Տե՛ս Մ. Երեմյան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյցի», Երևան, 1963, էջ 100:

³⁵ Ղ. Ալիշան, Միսուան, էջ 153ա:

³⁶ Մ. Զամչյան, Հայոց պատմություն, հ. Գ, Երևան, 1984, էջ 130:

³⁷ Ն. Ակինյան, նշվ. աշխ., էջ 143: Ն. Ակինյանի այս տեսակետին է անդրադարձել Մ. Ճևանիրեյանը և նշել տեղագրության շփոթության պատճառները: Տե՛ս Մ. Ճևանիրեյան, նշվ. աշխ., էջ 128-131:

³⁸ Հ. Ոսկեան, նշվ. աշխ., էջ 93-94: Տե՛ս Մ. Ճևանիրեյան, նշվ. աշխ., էջ 130-131:

խուտ» կամ «ի լեռնային կողմանս» Կիլիկիայի³⁹: Ս. Մելիք-Բախշյանը գտնում է, որ Ակներ վանքի և նույնանուն գյուղի ավերակները պետք է որոնել պատմական Կիլիկիայի հյուսիսում, Սիհուն գետի վերին հոսանքի շրջանում՝ Ակ-Ինեկ դաղ լեռան տարածքում⁴⁰: Իսկ Մ. Ճևահիրճյանը վանքը տեղադրում է Դաշտային և Լեռնային Կիլիկիաների միացման եզրագծում, Բարձրաբերդից հարավ, Սեհյան գետի միջին հոսանքներում, արդի էյներ գյուղի վայրում, Ադա-նա քաղաքից արևմուտք⁴¹:

Ակներ վանքում գրված և մեզ հայտնի առաջին ձեռագիր հիշատակարանը վկայությունն է այն փաստի, որ արդեն 1215 թ.⁴² վանքն ունեցել է «միակամ եւ միախորհուրդ» եղբայրություն⁴³ «մեծի եւ փոքու» միաբաններով⁴⁴: Աղբյուրները փաստում են, որ Ակներ վանքը ԺԳ-ԺԴ դարերում ճանաչում է գտել որպես գրչության, մանրանկարչության, երաժշտության, կազմարարության կենտրոն Կիլիկիայում և ողջ Հայաստանում: Այն սերտ համագործակցել է ինչպես Կիլիկիայի, այնպես էլ Արևելյան Հայաստանի մշակութային նշանավոր վանական կենտրոնների հետ՝ Սիս, Արքակաղին, Ավագ, Թյուրքթի, Սկևռա, Խոշկա, Բջնի, Գլաձոր: Շատերը, լսելով «համբաւ բարեաց եւ սուրբ կրանք եւ կանոնք» մենաստանի, պանդխտելով տարբեր շրջաններից և գավառներից, ցանկացել են աշխատել հատկապես Ակներ վանքում և արժանացել են ուխտի միաբանների առանձնահատուկ ընդունելությանը: Հատկապես մեծ հռչակ են վայելել ակներցի վարպետ գրիչները, որոնք կատարել են գրչագրերի ընդօրինակման պատվերներ՝ տարբեր վանական կենտրոններից: Հաճախ էլ վանքի հայրերն են բազմաթիվ ձեռագրերի համար եղել պատվիրատուն՝ տարբեր գրչատներին շնորհելով «ծրի» օրինակներ ընդօրինակումների համար: Միա-

³⁹ ԱՄՆ 154, տե՛ս Avedis K. Sanjian, *Catalogue of Medieval Armenian Manuscripts in the United States*, Los Angeles – London, (այսուհետ՝ A. K. Sanjian, *Catalogue*), 1976, p. 675-677: Եղմ. 157, տե՛ս Ա. Սիսմեան, *Մայր Յուզակ հայերէն ձեռագրաց երուսաղէմի սրբոց Յակոբեանց վանքի* (այսուհետ՝ *Յուզակ երուսաղէմի*), հ. Ա, Վենետիկ, 1948, էջ 341: Նոր Զուղա 31, Ս. Տէր-Աւետիսեան, *Յուզակ*, էջ 148:

⁴⁰ Ս. Մելիք-Բախշյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 143: Ըստ Ճևահիրճյանի՝ Ակ-Ինեկ դաղ լեռը գտնվում է Կիլիկիայի Բարձրբերդ գավառում, որի տեղը 1198-1204 թթ. եղել է Ռուբինյան պարոն Մլեհի որդի Գևորգ իշխանը, և ոչ թե Յախուտ գավառում: Տե՛ս Մ. Ճևահիրճյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 132:

⁴¹ Մ. Ճևահիրճյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 132: Հայաստանի և հարակից շրջանների բառարանում Ակներ վանքի դիրքի մասին կարդում ենք հետևյալը. «Վանքը գտնվել է Յախուտ և Բարձրաբերդ գավառների սահմանագլխին՝ Ակներ գյուղում, Սարոս գետի նյուղերից մեկի՝ Պարատիս կամ Ակներ գետի ափին, Վահկաբերդից հյուսիս, Բարձրբերդի մոտակայքում»: Տե՛ս Հայաստանի և հարակից շրջանների բառարան, հ. 1, էջ 140:

⁴² Ն. Ակինյանը վանքի հիմնադրման ժամանակը թվագրում է առնվազն երկու տասնամյակ առաջ: Տե՛ս Ն. Ակինեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 149-150:

⁴³ ՄՄ 947, p. 161ա:

⁴⁴ Եղմ. 94, տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուզակ...*, հ. Ա, էջ 288-289:

ժամանակ վանքի գրատունը հարստացել է նվիրաբերված թանկարժեք ձեռագրերով⁴⁵:

Ակներ վանքը բարի համբավ է ձեռք բերել հատկապես մենաստանի առաջնորդ հայրերի ծավալած աշխատանքի շնորհիվ⁴⁶: 1306 թ. Հեթում Բ թագավորին գրած թղթում Գրիգոր Անավարզեցի կաթողիկոսը հիշում է «զեպիսկոպոսներն եւ զխորագէտս եւ զԱկներոյն հայրերն, որ տանին ցուցանեն զայս գիրքս յիրեանց վաներն՝ պարկեշտ, կատարեալ եւ խելօք մարդկան»⁴⁷:

Մեր ուսումնասիրության արդյունքում բացահայտվեց Ակներ վանքի տասնմեկ առաջնորդի անուն⁴⁸: Վանքի հայրերից հիշվում են հայր Թորոսը (1215)⁴⁹, հայր Տիրացուն՝ «վեհից վեհագոյնն եւ զբարի օրինակն ամենայն առաջնորդաց» (1247)⁵⁰, հայր Մխիթարը՝ «ի հայրութիւն սուրբ ուխտիս հոգեւից ծերունոյ՝ ճգնազգեաց եւ քրիստոսասէր անձին» (1257)⁵¹, Գրիգորը՝ «պատուական հայրն եւ մաքրակրան քահանան» (1261)⁵², «աստուածազարդ», «սուրբ եւ փառաւորեալ», «աստուածազարդ ծերոյ և սպասաւորէ սուրբ ուխտիս Ականց անապատի», «զաստուածապատեալ», «լուսասգեստ սուրբ եւ երջանիկ» հայր Ստեփաննոսը (1273, 1278)⁵³, հայր Սարգիսը, որը ներկա է գտնվել Սսի ժողովին (1307)⁵⁴, հայր Գրիգորը (1312-1319)⁵⁵, «մաքրակրօն քահանայ» հայր Գրիգորը (1323)⁵⁶, հայր Ստեփաննոսը (1325)⁵⁷, հայր Մխի-

⁴⁵ Կեռան թագուհու պատվերով 1272 թ. գրչագրած Ավետարանը նվիրվել է «ի վանս, որ կոչի Ակներ»: Տե՛ս Ա. Մաթևոսյան, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար (այսուհետ՝ ՀԻ.), Երևան, 1984, էջ 416:

⁴⁶ Վանքի առաջնորդները կամ հայրերը ընտրվել են և ունեցել ժամանակավոր իշխանություն (6 տարի): Ն. Ակինյանը հիշատակել է ութ վանահոր անուն: Տե՛ս Ն. Ակինեան, նշվ. աշխ., էջ 150:

⁴⁷ Տե՛ս Ն. Ակինեան, նշվ. աշխ., էջ 152: Ն. Ակինյանը «զխորագէտս» ընթերցում է նաև «զխորագետոյ» նկատի ունենալով Խորնի Զորի վանքերի հայրերին:

⁴⁸ Հմմտ. Ն. Ակինեան, նշվ. աշխ., էջ 223: Ն. Մովսիսյան, «Ականց անապատ կամ Ակներոյ վանք», Սիոն, հ. 7, 8, 1948, էջ 228:

⁴⁹ Եղմ. 94, տե՛ս Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ..., հ. Ա, էջ 288-289:

⁵⁰ ՄՄ 6273, ք. 37բ-38ա:

⁵¹ ԱՄՆ 154, տե՛ս A. Sanjian, Catalogue, էջ 675-677:

⁵² ՄՄ 1481, ք. 366բ:

⁵³ Եղմ. 32, Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ..., հ. Ա, էջ 144-146, 281-283., Եղմ. 2341, Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ..., հ. Է, Երուսաղեմ, 1974, էջ 466:

⁵⁴ Տե՛ս Ն. Ակինեան, նշվ. աշխ., էջ 224: Հ. Պպենեան, Պատմութիւն կաթողիկէ վարդապետութեան ի Հայս, Վիեննա, 1878, էջ 275, 281:

⁵⁵ Բրիտ. քանգ. 46, տե՛ս F. Conybeare, A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum, Oxford, 1913 (այսուհետ՝ F. Conybeare, Catalogue), էջ 95-96:

⁵⁶ ՄՄ 1481, ք. 366բ:

⁵⁷ ՄՄ 1414, ք. 368ա:

Թարը (1332)⁵⁸, հայր Հովհաննեսը, որը ներկա է եղել Մխիթար կաթողիկոսի ժողովին (1342)⁵⁹: Ակներ վանքի պատմության մեջ գնահատելի է հատկապես տեր Բարսեղ (1261) և տեր Վարդան (1307-1332) վարդապետների գործունեությունը⁶⁰: Գրիչները սիրով և գովասանքով են հիշում նրանց: ՄՄ 1481 ձեռագրի գրիչ Դավիթը գրում է. «... զտէր Բարսեղ և զՎարդան վարդապետ, սքանչելի վարուք փայլեալ ի մեջ եկեղեցոյ»⁶¹: ՄՄ 3589 ձեռագրի գրիչը երախտագիտութեամբ է հիշում հոգևոր հայր Վարդանին՝ «զիմաստուն րաբունն, զսրբազան եպիսկոպոսն»⁶²: ՄՄ 1414 ձեռագրի գրիչ Գրիգորը հիշում է «զձերունի սուրբ վարդապետ» Վարդանին⁶³: 1332 թ. գրված հիշատակարանում գրիչը գրել է. «ԶԺուժկալ եւ զփոյթն յաստուածային բանից զերջանիկ ծերունի սուրբ վարդապետն... զյորդորոյն մեր ի գրել գրոց»⁶⁴: Հովհաննես գրիչը բարձր է գնահատել Վարդան եպիսկոպոսին. «Քաղցրաշունչ վարժապետս... որ յոյժ մեզ ցաւակից եղեւ խրատու եւ խնամածութեամբ»:

Ձեռագիր աղբյուրները հաղորդում են վանքի եկեղեցականների յոթ անուն⁶⁵ Սիմեոն (1261), «սիրողն սրբութեան, զմեծահոգի փակակալն» Վարդան (1273-1278 թթ.)⁶⁶, Գրիգոր (1315), Սիմեոն (1323), Ստեփանոս (1325 - 1332), Վարդան (1335), Յովհաննէս⁶⁷:

Հետաքրքիր վկայություններն ամբողջացնում են վանական համալիրի հատկապես ներքին կյանքի ընդհանուր նկարագիրը: Ակներ վանքում աշխատած բազմաթիվ գրիչներ իրենց օրինակած ձեռագրերի հիշատակարաններում սիրով հիշում են «ամենայն սպասաւորաց եւ գործաւորաց»⁶⁸: Դավիթ Բջնեցին խնդրում է հիշել «զտնտես եւ զմարմպան եւ զհացպան եւ զփռմպան եւ զամե-

⁵⁸ ՄՄ 1347, ք. 180ա:

⁵⁹ Վարդապետերը հիշվում են որպես Յախուտի թեմի թեմակալներ: Տե՛ս Ն. Ակիճեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 151, Հ. Պալճեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 274: Գ. Զարբանալեան, *Հայկական հին դպրութիւն*, Վենետիկ, 1897, էջ 691:

⁶⁰ Ն. Ակիճեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 151: Վարդան վարդապետը, որը հիշվում է նաև որպես եպիսկոպոս, մասնակցել է 1307 թ. Սսի ժողովին: Տե՛ս Հ. Պալճեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 275, 281:

⁶¹ ՄՄ 1481, ք. 366բ:

⁶² ՄՄ 3589, ք. 344բ:

⁶³ ՄՄ 1414, ք. 368ա:

⁶⁴ ՄՄ 1347, ք. 180:

⁶⁵ Հմմտ. Ն. Ակիճեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 151: Փակակալներն իրենց հսկողության տակ են ունեցել նաև եկեղեցու մատենադարանները:

⁶⁶ Եղմ. 32, տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուզակ հայերէն ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց*, հ. Ա, էջ 144-146: Վարդան փակակալը հիշվում է նաև որպես ՄՄ 8187 ձեռագրի՝ 1324-ին օրինակած Ավետարանի գրիչ:

⁶⁷ Դ. Ալիշան, *Սիսուան*, էջ 517:

⁶⁸ Եղմ. 32, տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուզակ...*, հ. Ա, էջ 146:

նայն աշխատողս»⁶⁹: Գրիգոր գրիչը երախտագիտություն է հիշում հացկան Անպետին⁷⁰, իսկ Վարդան գրիչը՝ Հայրապետ մառանապանին՝ «հեզահոգի եւ յոյժ բարեմիտ ճգնասգեստ կրոնաւորն», որն օժանդակել է Ավետարանի օրինակմանը⁷¹:

Գրքի գեղարվեստական ձևավորմանը կարևոր մասնակցություն են ունեցել նաև կազմատան աշխատողները: ՄՄ 947 ձեռագրում պահպանվել է Ըոռբին կազմողի հիշատակարանը, իսկ եղմ. 89 գրչագրում՝ Մանվել կազմողի հիշատակությունը. «զՄանվել յիշեսչիք, զի սակաւ մի եւ մեք աշխատեցաք ի կազմուած գրոցս. զի թէպէտ եւ մեք տխմար էաք, բայց նիւթն վատ հանդիպեցաւ»⁷²: 1312 թ. օրինակված Շարակնոցի կազմողը Հակոբ Մեծպարոնենց երեցն է⁷³: ՄՄ 1347 գրչագրի 422բ թերթում Մարտիրոս կազմողը թողել է իր մաղթանքանկությունը: 1337 թ. Կարապետ գրիչը կազմել է Շարակնոց մատյան⁷⁴:

Վանքում օրինակված ձեռագրերի հիշատակարաններում գրիչները չեն մոռացել հիշատակել նաև գրքի նյութը մշակողներին՝ թուղթ կտկողներին: ՄՄ 6273 ձեռագրի գրիչ Ներսեսը հիշում է Վարդան քահանային, ՄՄ 1481 գրչագրի գրիչ Դավիթ Բջնեցին աղաչում է հիշել «զԹորոս միակեաց և զԳրիգոր, որ աշխատեցան ի կոկ թղթիս»⁷⁵: Երուսաղեմյան երկու ձեռագրի գրիչ Գրիգորը հիշում է Կոստանդ և Սրոն քահանաներին՝ «եւ համաշունչ եղբարցն, որ զթուղթս կոկեցին»⁷⁶, իսկ Քերովբե պատվական քահանային՝ Ղազար գրիչը⁷⁷:

Վանքի գրչատանը օրինակվել են նաև երաժշտական տետրեր: Այս ուսումնասիրությունը բացահայտեց երաժիշտների հինգ անուն՝ Վարդան երաժիշտ, Մանվել, Կարպետ, Հովհաննես փակակալ և երաժիշտ, Գրիգոր խազող, որոնք, իհարկե, եղել են ոչ միայն գրչագիրներ, այլև երաժշտության մասնագետներ և ուսուցիչներ: Ակների գրչատանն օրինակված երաժշտական տետրերից մեկ են հասել երկուսը. մեկը ՄՄ 10523 ձեռագիրն է:

Ակներ վանքի՝ միջնադարյան հայ մշակութային և գրչության կենտրոնի շուրջ հարյուրերեսնամյա պատմության մեր ուսումնասիրության արդյունքում

⁶⁹ ՄՄ 1481, ք. 366բ:

⁷⁰ ՄՄ 1347, ք. 418բ:

⁷¹ **3. Տաշեան**, *Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Մխիթարեան մատենադարանին*, Վիեննա, 1895, հ. Ա, էջ 885:

⁷² Եղմ. 89, տե՛ս **Ն. Պողարեան**, *Մայր Յուզակ...*, հ. Ա, էջ 282-283:

⁷³ Բրիտ. քանգ. 46, տե՛ս **F. Conybeare**, *Catalogue*, էջ 95-96:

⁷⁴ ՄՄ 10689, տե՛ս **Հ. Ոսկեան**, *Մայր Յուզակ հայերէն ձեռագրաց որ ի «ՀԱ», Վիեննա*, 1976, էջ 53:

⁷⁵ ՄՄ 1481, ք. 366բ: Ուրպես 1323 թ. օրինակված գրքի նյութը մշակողներ հիշվում են նաև Թորոս միակեցն ու Գրիգորը:

⁷⁶ Եղմ. 32, **Ն. Պողարեան**, *Մայր Յուզակ...*, հ. Ա, էջ 144-146:

⁷⁷ Եղմ. 89, **Ն. Պողարեան**, *Նույն տեղում*, հ. Ա, էջ 282-283:

բացահայտվեց, ցարդ հայտնի 16 գրիչների փոխարեն, ակներցի 26 գրիչի, ինչպես նաև 9 մանրանկարչի, 5 երաժշտի անուն՝ իրենց գործունեության արդյունքներով⁷⁸։ Մեզ են հասել գրչատանն օրինակված մոտ 4 տասնյակ ձեռագիր մատյաններ⁷⁹, որոնք պատմում են և՛ իրենց ստեղծողների, և՛ վանքի պատմության ու գրչակենտրոնի յուրօրինակ եղբայրության մասին։

Ակներում գրված մատյաններն այժմ պահվում են տարբեր վայրերում։ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում գրանք տասնհինգն են։ Գրչագրերն ունեն տարբեր բովանդակություն՝ Ավետարան, Նոր Կտակարան, Ժամագիրք, Մաշտոց, Տոմար, Շարականոց, Ճառքնախոս, երաժշտական տետրեր, ժողովածուներ, մեկնողական, պատմական բնույթի մատյաններ։

Ակներ վանքի գրիչները. Պետրոս գրիչ. Ակներ վանքից մեզ հայտնի ամենահին ձեռագիրը գրվել է 1215 թ.՝ «մեղապարտ եւ անարժան» Պետրոս գրիչ ձեռքով և բովանդակում է «Յաճախապատում ճառք Գրիգորի Լուսաւորչի»։ Պատվիրատուն Ակների վանահայր Թորոսն է⁸⁰։ 1215-ին Պետրոսը հին բոլորգրով և երկայուն գրչով՝ օրինակել է նաև «Ճառք Սեբերիանոսի եմեսու եպիսկոպոսի» և «Բանք եփրեմի Ասորւոյ» գործերը⁸¹։ 160թ թերթում գետեղված նախագաղափար օրինակի հիշատակարանը հուշում է, որ «զայս հանդիսաւոր ճառս» Գեորգ գրիչը թարգմանել է Քեսուն քաղաքում՝ Հակոբի պատվերով։ Գիրքն օրինակվել է Թորոս վանահոր և միաբան եղբայրների պատվերով։ Ձեռագրի 161թ թերթում պահպանվել է նաև Լոռբին կազմողի փոքրիկ հիշատակարանը։ 1219 թ. 161թ թերթում ավելացվել է մի կարևոր հիշատակում, ուր հաստատվում է Լեոն թագավորի մահվան թվականը. «Ի թուիս ՈԿԸ (1219) մեռաւ թագաւորն Հայոց Լեւոն»։

Ներսես գրիչ. Ներսես գրիչը 1247 թ. ընդօրինակել է «Թուղթք Պողոսի»⁸²։ Ձեռագիրը գրվել է «հոգեզուարթ եւ բարբերուն» Բարսեղ քահանայի և «ճգնազարդ եւ միասնունդ եղբարց»՝ Հանխի ու Մատթեոսի խնդրանքով։ Հիշատակարանը հաստատում է Ակներ վանքի առաջնորդ Տիրացուի անունը։

Հոհանես գրիչ. 1257 թ. Հոհանես գրիչ ընդօրինակմամբ մեզ հասած ձեռա-

⁷⁸ Հմմտ. Ն. Ակիմեան, *նշվ. աշխ.*, էջ 223; Ն. Մովսիսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 227-229։

⁷⁹ Տե՛ս Գ. Տեր-Վարդանեան, Գ. Ղազարեան, «Ակների գրչութեան կենտրոնը և 1331 թուականի նոտանայտ նախնիք», *էջմիածին*, 2012, Գ (էջ 118-123), էջ 120-122։ Հղովածում ներկայացված ձեռագրերի ցանկը լրացվել է Հոհանես գրչի օրինակած ժողովածու մատյանով (ՄՄ 40)։

⁸⁰ Եղվ. 94, տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ...*, հ. Ա, էջ 288-289։

⁸¹ ՄՄ 947։ Գրիգոր Լուսավորչի ձառերը հավանաբար անջատվել են Ժե դարում՝ վերակազմությամբ ժամանակ և այժմ մասն են կազմում երուսաղեմյան ձեռագրի։ Տե՛ս Եղվ. 94, Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ...*, հ. Ա, էջ 288, ծանոթություն։

⁸² ՄՄ 6273, ք. 27բ-38ա։ Տե՛ս Ա. Մաքևոսյան, *Հիշ.*, էջ 238-239։

գիրը ժամագիրք է⁸³ գրված փոքր բոլորգրով: Գրիչը խնդրում է չմեղադրել «մանրութիւն գրիս եւ խոշորութեան կամ սղխալանաց բանի եւ բառի կամ գծի եւ կէտի», քանի որ «այս էր կար մեր», հիշատակում է Ակներ վանքի վանահայր Մխիթարին և «բարեշնորհ» Վարդան երաժշտին: Հոհանեսը 80բ թերթում հուշում է. «Աւրինակն ծուռ էր, ես կրկին գրեցի եւ ինն տող զայքն միաճղի՝ զի տեղս վճարեցաւ: Թէ դժար թուի՝ դու շրջէ զթուղթս յետ եւ ի նշանածն սկսիր եւ կարդա եւ մի մեղադրէր»:

Դավիթ Բջնեցի. Դավիթ գրչի գեղեցիկ բոլորգրով գրած ձեռագիրը բովանդակում է Ագաթանգեղոսի «Հայոց պատմութիւն»-ը⁸⁴: Գրչության թվականը հիշատակված չէ⁸⁵: Դավիթը հայտնում է, որ ինքը եկել է «ի նահանգէն յԱրեւելից, յԱյրարատեան գաւառէն, ի դղեակէն Բջնոյ», նախ ցանկացել է ուղևորվել «ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ եւ ի Հոռոմ», բայց լսելով «համբաւ բարեաց եւ սուրբ կրանք եւ կանոնք» Ակներ մենաստանի, «յոյժ ցանկացայ, եւ եկեալ իմ յուսով մեծաւ եւ աշխատութեամբ յոյժ»⁸⁶: Գրիչը նաև հայտնում է, թե ինչպես են իրեն ընդունել մենաստանի միաբանները. «Տեսեալ զիս աւտար եւ պանդուխտ ոգեսէր եղբարցս՝ եւ գթացին յիս իբրեւ զծնաւդ եւ ցուցին ինձ սէր իբրեւ զտէր Յիսուս»⁸⁷: Դավիթը տեղեկացնում է, որ ձեռագիրը օրինակվել է «դժուարընթեռնելի» օրինակից, «զի ոչ ախորժէին ընթեռնուլ ի ժամատեղ կամ ի սեղան համարձակապէս»⁸⁸: Եվ ուխտի միաբանների խորհրդով Դավիթը «փոխեալ զսայ յայլ գիր»: Նա հիշում է հոգևոր եղբայրներին, որոնց անունները հիշատակվում են Ակներ վանքում օրինակված մի շարք ձեռագրերի հիշատակարաններում:

Բարսեղ գրիչ. Բարսեղ քահանայից մեզ հասած ժառանգությունը 1267 թ. օրինակված նոր Կտակարանն է⁸⁹: Գրիչը, որն իրեն ներկայացնում է «ստահակ եւ անարժան ծառայ», հիշատակարանում նկարագրում է եգիպտական զորքի կողմից Կիլիկիա աշխարհի ավերումը՝ «յայսմ նշանաւոր եւ վշտալից ամիս»: Այս անմխիթար ու դաժան իրավիճակը Բարսեղը գնահատում է անպատմելի. «Ո՛ր կարասցէ պատմել»: Ձեռագրի 239ա թերթի հիշատակարանում Բարսեղը հիշում է հոգևոր եղբայր Դավթին, որ «աւժանդակ եւ քաջալերիչ եղեւ մեզ», Պողոսին, որ «զխորանսն գլխոցս նկարեաց կարմրագեղով»: Գրիչը ներկայաց-

⁸³ ԱՄՆ 154, տե՛ս **A. Sanjian**, *Catalogue*, էջ 673-677:

⁸⁴ ՄՄ 1481:

⁸⁵ 325բ թերթում այլ գրչությամբ կարդում ենք. «Առդ, գրեցաւ գիրս ի թվիս Հայոց ԶԺ (1261)»:

⁸⁶ ՄՄ 1481, ք. 267ա:

⁸⁷ Նույն տեղում, 367բ:

⁸⁸ Նույն տեղում, 366բ:

⁸⁹ Նոր Զուղա 31, տե՛ս **Ս. Տէր-Աւետիսեան**, *Յուցակ*, էջ 46-48:

նույն է իր աշխատանքային դժվար պայմանները. «Յուրա է, ձեռս կաղուել է, գէշ կու գրուի, թողութիւն արա, աղաչեմ»:

Ղազար գրիչ. Ղազար գրիչի 1273 թ. արտագրած ձեռագիրը, «Պատմութիւն վարուց սրբոյն ներսիսի կաթողիկոսի» գործն է⁹⁰: Մատյանի պատվիրատուն է Ականց անապատի հայր Ստեփանոսը: Գրիչը խնդրում է «մշտամատոյց» աղոթքով հիշել «զամենայն եղբայրութիւն Սուրբ ուխտիս»: 417թ թերթում պահպանվել է Արքակաղին վանքի միաբան Պողոս գրիչի հիշատակարանը, ըստ որի՝ նա օրինակել է Գրիգոր կաթողիկոսի հրամանով հունարենից թարգմանված «Ներբողեան Ս. Գրիգորի Լուսաւորչի» ճառը, իսկ Ակների վանահայր Ստեփանոսը պատվիրել է օրինակել ճառը և «աւանդել զսա ի դրունս սբ. Տաճարին Աստուածամարն»: Պողոս գրիչը կատարել է պատվերը՝ «ըստ իմում կարի»: Գրիչը հիշում է իմաստուն երաժիշտ Մանվելին, որ «ուսով իւրով բերող եղեւ ճառիս ի Վանս»:

Գրիգոր Ակներցի գրիչ. Գրիգոր Ակներցին երկար տարիներ աշխատել է Ակներ վանքում⁹¹: 1273 թ. օրինակել է «Ժամանակագրութիւն Միխայէլի Ասորւոյ» գործը և գրել «Պատմութիւն թաթարաց» արժեքավոր սկզբնաղբյուրը⁹²: Այս օրինակումները կատարվել են Ակների վանահայր Ստեփանոսի պատվերով⁹³: 594թ թերթի բուն հիշատակարանը պարզում է, որ գրիչը իր «տկար եւ անխել» վիճակի պատճառով օրինակումը չի ավարտել և խնդրում է հիշել Հոհաննես պատվական քահանային, որ «զվերջի տետրս գրեաց»: Գրիգորը չի մոռացել Ավագ անապատի վանահայր Թադեոսին, որ «զաւրինակս շնորհեաց»:

Գրիգոր Ակներցու օրինակմամբ մեզ հայտնի է «Ներբող կամ ճառ խաչի» գործը⁹⁴: Ձեռագիրը գրիչն օրինակել է իր համար: Գրիգորը ներկայանում է որպէս «որդի դստեր եղբար հար Անանիա հոգէզարդ եւ հմտավարժ ֆիլիսաֆայի»: Ձեռագրի հիշատակարանը անթվական է:

Հայրապետ գրիչ. 1278 թ. Հայրապետ քահանայի օրինակած մատյանը Տոմար է⁹⁵: Օրինակը շնորհել է Մանվել փիլիսոփան: Գրիչը խնդրում է հիշել իր

⁹⁰ Եղմ. 89, տե՛ս Պողարեան, Մայր Յուցակ..., հ. Ա, էջ 282-283: 58-59 թերթերի լուսանցում մեկ տողի վրա գրված է. «Զխաչակրաւն և զհոգիազարդ միայնակեցն զՍտեփաննոս մառնւպանն... աղաչեմ յիշել»: Տե՛ս նույն տեղում, էջ 281:

⁹¹ Ն. Ակիմեան, «Գրիգոր Բանանայ Ակներցի. Պատմագիր թաթարաց պատմութեան, 1250-1335», ՀԱ, 1948, ք. 7-8, էջ 387-403, Ն. Մովսիսյան, նշվ. աշխ., էջ 229:

⁹² Եղմ. 32, տե՛ս Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ..., հ. Ա, էջ 144-147:

⁹³ Նույն տեղում, էջ 146-147:

⁹⁴ Եղմ. 141, տե՛ս Ա. Սիւրմեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Հայէպի Ս. Քառասուն մանկունք եկեղեցւոյ և մասնաւորաց, Երուսաղէմ, 1935, էջ 244-246: Յուցակագիրը գրչության թվականը ենթադրաբար համարում է 1325 ք.:

⁹⁵ Եղմ. 2341, տե՛ս Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ..., հ. է, էջ 466:

ուսուցիչներին՝ հորեղբայր Մովսես քահանային և ծերունի Դավիթ կրոնավորին, որ «զտումարս աշխատութեամբ ուսոյց մեզ»:

Հովհաննես Արքեպիսկոպոսի գրիչ. 1287 թ. Հովհաննես եպիսկոպոսն ավարտել է Ավետարանի օրինակումը⁹⁶: Նուրբ մագաղաթի վրա վարժ բոլորգրով արտագրված և նկարազարդված մատյանի բազմաթիվ մանր հիշագրությունները փաստում են, որ ձեռագրի պատվիրատուն և «կիսոյն գրող»-ը Հովհաննես Արքեպիսկոպոսն է: Գլխավոր հիշատակարանը բացակայում է:

Գրիգոր գրիչ. Ակներ վանքի գրատանն է աշխատել «բազմամեղ եւ անարհեստ» Գրիգորը, որի ընդօրինակմամբ մեզ է հասել մագաղաթյա Ավետարան⁹⁷: Այն արտագրվել է հավանաբար մինչև 1311 թ.⁹⁸: Գրիչը հիշում է պատվիրատու Կոստանդին քահանային, «զաշխատաւղքն ի սմա», «զպատուելի ծերունին եւ զճգնազգեաց կրանաւորն զՎասիլ միակեցն» և հանգուցյալ Վահրամ քահանային, որը «յորդորամիտ կամաւք եւ ճշմարիտ յուսով ետ զգրոցս ծախքն»:

Գրիգոր գրիչ. Գրիգորը 1311 թ. «բարեմիտ եւ երջանիկ» Գրիգոր կրոնավորի պատվերով ավարտել է մի Ավետարան⁹⁹՝ «ծախիւք Խաչատուր միայնակեցի»: Ըստ հիշատակարանի՝ նա օրինակը պարգևել է «ի հռչակաւոր ուխտն Խոշկայ կոչեցեալ, զի կացցէ հանապազ ի սուրբ տաճարին, զոր յանուն սրբոյն Գէորգայ զօրավարին շինեալ է»:

Ներսես գրիչ. Ակներ վանքի միաբաններից Ներսես քահանայի օրինակած հարուստ դեկորատիվ նախշերով զարդարված Շարակնոցը պահվում է Բրիտանական թանգարանում¹⁰⁰: Թորոս քահանայի խնդրանքով օրինակվել է 1312 թ., իսկ գրչության վայրը հիշատակված չէ: Հիշատակարանը հայտնում է, որ ձեռագիրը սկզբնագրել է վանահայր Գրիգոր քահանան, ուստի կարելի է գրչության վայր համարել Ակներ վանքը: Ներսեսը խնդրում է շմեղագրել սխալների ու գրի խոշորության համար: 350ա թերթում պահպանվել են ծաղկողի՝ Գրիգոր դպիրի և կազմողի՝ Հակոբ Մեծպարոնենց երեցի հիշագրությունները:

Ներսես Կլայեցի գրիչ. Ներսես Կլայեցի «յոքնամեղ» գրչի օրինակած ձե-

⁹⁶ ՄՄ 197: Ինչպես հավաստում է նորոգող Վասիլ աբեղան, մատյանը «փտեալ, եղծեալ, ապականեալ էր... և վերստին գրեցաք»: Տե՛ս Ա. Մաքսևոյան, Հիշ., էջ 606:

⁹⁷ ՄՄ 9450: Ձեռագրի կազմի ա փեղկի կենտրոնում արձաթյա խաչ է՝ փաթեղով զարդարված, իսկ ա և բ փեղկերը պաշտպանված են արձաթյա անկյուններով՝ պատկերված մարդկային դեմքերով:

⁹⁸ Տե՛ս ՄՄ 9450, Յուդակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զելթունյան, Փ. Անթաբյան, հ. Բ, Երևան, էջ 931:

⁹⁹ Տ. Պալեան, Յուդակ հայերէն ձեռագրաց ի Կեսարիայ, Զմիւռնիա եւ ի շրջակայս նոցին, հմբ. 89, կազմեց Գ. Տէր-Վարդանեան, Երևան, 2002, էջ 112-113:

¹⁰⁰ Բրիտ. թանգ. 46, տե՛ս F. Conybeare, Catalogue, էջ 92-93:

ռազիրը Ավետարան է¹⁰¹ արտագրված 1313 թ., Օշին թագավորի և Կոստանդին Կեսարացի հայրապետի օրոք¹⁰²:

Գրիգոր և Հոհաննես գրիչներ. Ակներ վանքի «վերակացու» կամ «հայր» Գրիգոր գրչի անունը կապված է երկու ձեռագրի ընդօրինակման հետ. 1312 թ. սկզբնագրել է Շարակնոցը, որը շարունակել է Ներսես գրիչը¹⁰³, և ՄՄ 821 Ճառերի ժողովածուն, որը նա օրինակել է Հոհաննես գրչի հետ 1313 թ. : Գրիգորը ներկայանում է նաև գրքի պատվիրատու: Գրիգոր վանահայրը 74բ թերթում թողել է հետևյալ գրույթունը. «Կատարեցաւ կցուրդք ասացուածք եփրեմի երանելոյ... ի թուին 24Բ (1313). ի սոյն ամի սկիզբն արարաք շինման բերդին, որ ի Քարտիզկնոցն»¹⁰⁴:

Հովհաննես գրիչ. Ակներ վանքի միաբաններից Հովհաննեսը 1315 թ. «մեծաւ աշխատութեամբ եւ եռանդամբ հոգւոյ» վարժ բոլորգրով «յընդիր եւ ի լաւ արինակէ» օրինակել է «Թուղթք Պաւղոսի»¹⁰⁵: Պատվիրատուն է «սուրբ եւ ընտրեալ նորընծայ քահանայ» Մարտիրոսը: Գրիչը խնդրում է. «Սխալանացս եւ խոշորութեանս անմեղադիր լերուք, եւ զի այս էր կար մեր»: Ձեռագիրը կիսախորաններով և կարմիր պարզ լուսանցազարդերով ծաղկել է Գրիգոր նորընծա քահանան:

Վարդան գրիչ. Գրիգոր նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» ընդօրինակումը, որը ՄՄ 3589 գրչագիրն է, Վարդան գրիչը ավարտել է 1319 թ. (թ. 344բ): Վարդանը հիշում է իր հորը՝ Սիմեոնին, «որ հոլովս է աշխատեալ վասն իմ», Թորոս կրոնավորին, «որ զգին նիւթոյս ետուն», Մարտիրոս քահանային, որ «յուզղելն աշխատեցաւ յաւժար կամաւք»: Հիշատակարանը հուշում է, որ գրիչն աշխատել է ձեր հասակում: Այդ պատճառով խնդրում է ներել «անյարմարութեան եւ սխալման գրոցս, զի բազմավիշտ ոգւով եւ խաւարեալ մտաւք եւ յոյժ ցաւած մարմնով գրեցի»: Այնուամենայնիվ, գրիչն իր աշխատանքին մոտեցել է մեծ պատասխանատվությամբ: Վարդանը գրում է. «Բայց աւրինակաց անփոյթ չարարի, թէպէտ եւ ի բազմաց վկայեալ էին աւրինակքս, արդ

¹⁰¹ Նոր Զուղա 40, տե՛ս Ս. Տէր-Աւետիսեան, *Յուցակ*, էջ 62-63: Յուցակագիրը ծանոթագրում է. ձեռագրի կազմի վրա կա արձարով շրջապատված արձարյա խաչ, իսկ մյուս կողմում կան 50 հատ մանր արձարյա բւեռներ: Տե՛ս նույն տեղում, էջ 62:

¹⁰² Ձեռագիրը նորոգվել է 1456 թ.: Ըստ 431ա թերթի հիշատակման՝ ձեռագիրը գերի է ընկել «ի ձեռն այլագգեաց Թարվեզ», և այն գնել է տեղի Վազարը: Տե՛ս նույն տեղում:

¹⁰³ Բրիտ. քանգ., 46, տե՛ս F. Conybeare, *Catalogue*, էջ 92-93: Տե՛ս վերը՝ Ներսես գրիչ:

¹⁰⁴ Հիշատակարանի այս հատվածը նույնությամբ արտագրված է 1643 թ. Բաղեշում գրված Վիենն. 257 ձեռագրում: Տե՛ս Ս. Մելիք-Բախշյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 146: 3. Տաշեան, *Յուցակ Վիեննայի*, էջ 389-390: Ղ. Ալիշան, *Սիսուան*, էջ 154:

¹⁰⁵ Եղվ. 2311, տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր Յուցակ...*, հ. է, էջ 413-415:

երից եւ ի չորից, է զի եւ ի հնգից արինակաց, որչափ կարացի՝ ուղղեցի»¹⁰⁶: Գիրքը սրբագրել են Ներսես, Թորոս և Հովհաննես քահանաները: Հիմք ընդունելով հիշատակարանների գրություն և բովանդակության նմանությունները՝ գտնում ենք, որ 1324-ին օրինակված ՄՄ 8187 ձեռագրի գրիչը Վարդանն է:

Վարդան (վրդ.) գրիչ. 1323 թ. Վարդան վարդապետը Հովհաննեսի պատվերով օրինակել է Ավետարան¹⁰⁷ և նվիրել Հովհաննեսին: Գրիչը հիշում է «միեղէն» եղբայրությունը, «որք սիրով ընկալան մեզ եւ աւժանդակ եղեն գործառնութեան», և «յոյժ բարեմիտ ճգնաճգեստ կրանաւոր» Հայրապետ մառանապանին, որին «ձեռնտու եղեւ գրութեան սորա»: 318բ թերթի հիշատակարանում տեղեկացնում է. 1323 թ. «էջ խանն խազան բազում եւ անթիւ զաւրաւք յաշխարհն, որ կոչի Շամբ, զի սոքաւք հատուցէ Աստուած զչարիս Իսմայելացոցն ի գլուխ իւրեանց առնուլ զվրէժ սրբութեան իւրոյ»: Վարդանը աղաչում է շմեղագրել «խոշորութեան եւ սխալանաց գրիս, վասն զի կար մեր այսչափ էր»:

Մինաս գրիչ. Մինաս գրիչը 1322 թ., «ի բազմավրդով ժամանակիս», Ակներում արտագրել է Ժողովածու մատյան¹⁰⁸: Ձեռագիրը գրվել է «ի հայրապետութեան Կոստանդեայ եւ ի թագաւորութեան Լեւոնի պատանեկի... եւ ասպատակ արարեալ ընդ ամենայն երկիրս, եւ պանծալի քաղաքն աւարի առեալ, զծովահայեացն զեգեայն, որ է Այան, եւ զքրիստոնեայն զամենեսեան...»¹⁰⁹:

Գրիգոր գրիչ. Գրիգոր գրիչն անվան հետ է կապվում չորս ձեռագիր: 1325 թ. «որդի Վահրամայ» Գրիգորն իր համար օրինակել է «Մեկնութիւն թղթոցն Պաւղոսի Յովհաննու Ոսկեբերանի» ժողովածուն¹¹⁰: Այն կազմել է Բարսեղ քահանան, ծագել՝ Կարապետը, իսկ կուսակրոն Գրիգոր և Սերովբե քահանաները «յղորդեն աշխատեցան եւ այնոցիկ, որ զարինակն էին գրել»¹¹¹:

1325 թ. Գրիգորը օրինակել է Հովհաննես Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն թղթոյն Կողոսացոց»¹¹² և Ճառքնորի¹¹³: Իր համար 1332 թ. արտագրել է Հովհաննես Ոսկեբերանի «Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանի»՝ Ռուբենի գաղա-

¹⁰⁶ Ս. Մելիք-Բախչյանը Վարդան գրչին նույնացրել է Վարդան վարդապետի հետ: Տե՛ս Ս. Մելիք-Բախչյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 146-147:

¹⁰⁷ Վիեն. 342, տե՛ս Յ. Տաշեան, *Յուդակ Վիեննայի*, էջ 389-390:

¹⁰⁸ Գ. Սրուանձաեան, *Թորոս Աղբար*, մ. Բ, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 389: Ձեռագիրը պահվում է Արդնոյ Բարձրահայեաց Սբ Աստուածածնի վանքում: Տե՛ս Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԴ դար, մաս Ա. (1301-1325 թթ.), կազմեց Ա. Ղազարոսյան, Երևան, 2018, էջ 447:

¹⁰⁹ Գ. Սրվանձաչյանը հիշատակարանը համառոտագրել է:

¹¹⁰ ՄՄ 1414:

¹¹¹ ՄՄ 1414, ք. 368բ:

¹¹² Նոր Զոտա 379, տե՛ս Ս. Տեր-Աւետիսեան, *Յուդակ*, էջ 1273-1274:

¹¹³ Վնտկ. 238, տե՛ս Բ. Սարգիսեան, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի վննեոիկ, Բ. Բ, Վննեոիկ, 1924, էջ 571-572:

փար օրինակից¹¹⁴: Գրիշը երախտագիտությունը է հիշում հատկապես հացկան Անպետին, գրքի նյութը շնորհող Մինաս քահանային, Հովհաննեսին, որ «աշխատեցաւ ընդ իս՝ յուղղել գրոցս արինական», մյուս Հովհաննեսին, որ «գիտրան գրոցս ծաղկեաց»: 422թ թերթում պահպանվել է Մարտիրոս կազմողի և Պողոսի հիշագրությունները: Գրիգորն իր բոլոր ընդօրինակումներում աստվածահաճո աղոթքով հիշում է առաջնորդ հայրերին, վարդապետերին, հարազատներին և «գմիաբան եղբայրութիւն հրեշտակաբնակ ուխտին Ակնե-րոյ»¹¹⁵:

Սերովբե գրիշ. Սերովբե գրիշն աշխատել է վանքի գրատանը 1325-1334 թթ.: Նա Ակներում գրված ձեռագրերում հիշվում է որպես աշխատանք-ներին աջակցող և խմբագրող: Նրա ընդօրինակմամբ մեզ է հասել երկու ձեռագիր: 1326 թ. արտագրել է Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկը¹¹⁶: Գրիշը ներկայանում է որպես «անարժան», «անպիտան» «ողորմելի»՝ որդի Ներսեսի: Սերովբե գրիշը 1334 թ. ընդօրինակել է Ավետարան¹¹⁷: Մատյանը գրվել է «պատուելի քահանայ» Վասիլի խնդրանքով: Այն խորաններով, լուսանցազարդերով նկարազարդել է Դավիթ ծաղկողը:

Կարապետ գրիշ. Ձեռագրագիտական ուսումնասիրությունները բացահայտեցին Ակներ վանքի միաբան երաժիշտներից Կարապետի անունը, որն աշխատել է վանքի գրչատանն ավելի քան 30 տարի: Նրա գրչությունը մեզ է հասել չորս մատյան, որից երկուսը երաժշտական տետր են՝ 1309 և 1328 թթ. խազավորված: 1309 թ. ընդօրինակված մագաղաթյա Մանրուսմունքը՝ ՄՄ 10523, գրվել է «յարինակէ Գրիգորի»¹¹⁸: 1328-ին Մխիթարի պատվերով Կարապետը նորից օրինակել է երաժշտական տետր¹¹⁹, որը գրված է կանոնավոր բոլորգրով և աչքի է ընկնում ճոխ խազագրությամբ: Պատվիրատուն է կուսակրոն քահանա Մխիթարը: Կարապետը տեղեկացնում է. «Գրեցաւ գիրքս այս յարինակէ Գրիգորի, որ մականուն Չորուկ կոչի»¹²⁰: Վերոհիշյալ երաժշտական տետ-

¹¹⁴ ՄՄ 1347:

¹¹⁵ ՄՄ 1414 և ՄՄ 821 ձեռագրերի համանուն գրիչները տարբեր են: ՄՄ 821 ձեռագրի Գրիգոր գրիչը ներկայանում է որպես «վերակացու» կամ «սպասատու Ակներոյ վանիցա», իսկ ՄՄ 1414 ձեռագրինը՝ «որդի Վահրամայ»:

¹¹⁶ Վնտկ. 1034, տե՛ս Ս. Ճեմճեմճեան, Մայր Յուցակ ձեռագրաց Մխիթարեանց ի Վենետիկ, Վենետիկ, հ. 2, էջ 525-526:

¹¹⁷ Կեսարիա 11, տե՛ս Տ. Պալեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց վանուց Ս. Կարապետի և Ս. Դանիէլի ի Կեսարիա, Վիեննա, 1963, էջ 27:

¹¹⁸ Հիշատակարանը դժվարընթեռնելի է խոնավության և մաշվածության պատճառով: 209թ թերթի լուսանցում կա հետևյալ հստակեցումը. «ի թըվելես յառաջ կը կարդացվեր Կարապետ»:

¹¹⁹ Եղվ. 2438, տե՛ս Ն. Պողարեան, Մայր Յուցակ..., հ. Ը, Երուսաղեմ, 1977, էջ 82-85:

¹²⁰ Նույն տեղում, էջ 84:

րը, հավանաբար, նույնպես օրինակված է Գրիգոր Չորուկի օրինակից¹²¹: Գրչագրում պահպանվել է ծաղկողի՝ Սարգիս քահանայի հիշագրությունը¹²²: 1329 թ. Կարապետը արտագրել է Ավետարան ընտիր մագաղաթի վրա՝ համաշափ բոլորգրով՝ «ի յոյժ ազնիւ աւրինակէ, զոր է ուղղեալ մեծիմաստ եւ սուրբ վարդապետն Գէւորգ Լամբրունեցի»¹²³: Գրիչը խնդրում է հիշել իր ուսուցչին և հարազատներին, ինչպես նաև Վարդան քահանային, որ «զաւրինակս էր գրեալ», Թորոս քահանային, որ «յուղղելն եւ ի հետելն աշխատեցաւ»: Ավետարանը ծաղկազարդել է Սարգիս քահանան, որը հավանաբար նաև երուսաղեմյան վերոհիշյալ 2348 ձեռագրի նկարիչն է: 1337 թ. Կարապետն օրինակել, ծաղկել և կազմել է մի Շարակնոց¹²⁴: Այն գրված է բարակ ու ամուր մագաղաթի վրա, հստակ և գեղեցիկ բոլորգրով՝ զարդարած երմինեանգ, պարզ կիսախորաններով, գեղեցիկ լուսանցազարդերով: Ըստ հիշատակարանի՝ ձեռագիրը գրվել է «ի դառն և յանբարի ժամանակի»¹²⁵:

Թորոս գրիչ. Թորոսի գրչությունը մեզ է հասել Գրիգոր Նարեկացու «Մատեան ողբերգութեան» երկը¹²⁶: Գրիչն ականածանքով հիշում է միաբանության հոգևոր հայրերին, Գրիգոր և Կոստանդին քահանաներին, որոնք «շնորհեսցին զաւրինակն», Վարդան քահանային՝ «զարեամբ նահատակեալն, որ բազում տառապանաւք էր գրեալ զաւրինակս»¹²⁷, Հովհաննեսին, «որ զթուղթս կոկեաց», գրչի ազգակից Վասիլին, «զի եւ սա շատ է աշխատել առ մեզ»¹²⁸: Թորոս գրիչը խնդրում է ներել «անյարմարութեան գրոյս, զի այս է կար մեր»:

Կոստանդին գրիչ. Կոստանդին երեցի օրինակած մատյանը բովանդակությունամբ Մաշտոց է¹²⁹՝ կազմված 13 թերթից և բովանդակում է երկու կանոն: Ընդ որում, Կոստանդինը 1332 թ. Գրիգոր Ակներցու խնդրանքով և «իր յաւժարամիտ կամաւք» հունարենից թարգմանել է «Զկանոն վերադարձի յուրացութենէ»: Ընդօրինակումը կատարվել է 1335-ին¹³⁰՝ Լեոն Դ թագավորի և Հակոբ

¹²¹ Գրիգոր Չորուկ գրչի գործունեության մասին տե՛ս Հ. Բադալյան, նշվ. աշխ., էջ 8:

¹²² Եղվ. 2438, տե՛ս Ն. Պողարեան, Մայր Յուզակ..., հ. Ը, էջ 85:

¹²³ Նոր Զոտա 42, տե՛ս Ս. Տէր-Աւետիսեան, Յուզակ, էջ 64-65:

¹²⁴ ՄՄ 10689: Տե՛ս Հ. Ոսկեան, Մայր Յուզակ հայերէն ձեռագրաց, որ ի «ՀԱ», էջ 53:

¹²⁵ Պատմական դեպքերի նկարագրությունը տե՛ս Դ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 412-413, ՄՄ 10689, ք. 312բ:

¹²⁶ ՄՄ 11187 ձեռագրի մանրամասն նկարագրությանը նվիրված է հետևյալ հոդվածը՝ Գ. Տէր-Վարդանեան, Գ. Ղազարեան, նշվ. աշխ., էջ 122-142: Ձեռագրի 282բ թերթում գրվել է Ներսես արքեպիսկոպիտոսի հիշատակարանը: Ներսեսը Արևելյան Հայաստանից գաղթել է Կիլիկիա և հյուրընկալվել Ակների միաբանությունում: Հիշատակարանը թվագրվել է 1370-ից առաջ:

¹²⁷ Դ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 155, 156:

¹²⁸ Նույն տեղում, էջ 141:

¹²⁹ Վնտկ. 367, տե՛ս Բ. Սարգիսեան, Յուզակ, հ. Գ, էջ 344-345:

¹³⁰ Դ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 156:

հայրապետի օրոք¹³¹: Կոստանդինը նկատել է. «... եւ տացէ բարի ժամանակաւ վայելել զգիրս բնակչաց սուրբ ուխտին Թիւրքթոյ վանիցն, յորոյ պայծառութիւն՝ բարի յիշատակս կատարեցաւ»: Գրիշը խնդրում է հիշել քահանա Գրիգոր ծերունուն՝ «հեզի եւ իմաստասիրի, որ հայրաւրէնաբար՝ ի մանկական տիոց կերակրէ զմեզ աստուածային բանիւ»:

Հոհաննես գրիշ. Ակներ վանքի գրչատանը Հոհաննես գրիշը Կոստանդինի պատվերով օրինակել է ժողովածու մատյան¹³²: Վանքի եղբայրները «սիրով և ուրախութեամբ» հյուրընկալել են գրչին: Գրչության թվականը չի նշված: Գրիշը հիշում է վանքի միաբան Թորոս դպիրին¹³³:

Պողոս վրդ. Ակներցի. Եսայի Նչեցու աշակերտներից Գլաձորի գրչության դպրոցի վարդապետ Պողոսը ծագումով եղել է Կիլիկիայից և հավանաբար աշխատել է Ակներ վանքում: Նկատի ունենալով նրա նկարագարող մատյանների կիլիկյան ոճը՝ կարելի է վերջինիս համարել Ակներ վանքի գրչակենտրոնի ներկայացուցիչ:

Հավելված. Ակների գրիչների, երաժշտների և մանրանկարիչների մատենագիտական ցանկ¹³⁴

1. Պետրոս գրիշ

ա. եղմ. 94, 1215 թ., Յաճախապատում ճառք Գրիգորի Լուսաւորչի բ. ՄՄ 947, 1215 թ., Բանք եփրեմի Ասորոյ, Ճառ Սեբերիանոսի եմեսու եպիսկոպոսի

2. Ներսես գրիշ

ՄՄ 6273, 1247 թ., Թուղթք Պողոսի

3. Հոհաննէս գրիշ

ԱՄՆ 154, 1257 թ., Ժամագիրք

4. Դավիթ Բջնեցի

21. Սերովբե գրիշ

ա. Վնտկ. 1034, 1326 թ., Գրիգոր Նարեկացի, Մատենան ողբերգութեան բ. Կեսարիա 11, 1334 թ., Աւետարան

22. Կարապետ գրիշ

ա. ՄՄ 10523, 1309 թ., Մանրումն մունք բ. եղմ. 2438, 1328 թ., Երաժշտական տետր

¹³¹ Կանոնի այս թարգմանությունը մեծ արժեք է ներկայացնում իր լեզվով, աղոթքների գեղեցկությամբ և ուղղափառ իմաստներով ու գնահատվում է որպես նորություն: Տե՛ս Բ. Սարգիսեան, *Յուզակ*, էջ 345:

¹³² ՄՄ 40:

¹³³ Մատյանն օրինակվել է հավանաբար 1307-1332 թթ.: Գրիշը հիշում է Վարդան վարդապետին, որն իր գործունեությունը ծավալել է վանքում այդ տարիներին, իսկ Թորոսն օրինակել է ձեռագիր 1331-ին:

¹³⁴ Ցանկը ներկայացված է ժամանակագրական կարգով:

ՄՄ 1481, 1325-1335 թթ., Ագաթան-
գեղոս, Հայոց պատմություն

5. Բարսեղ գրիչ

Նոր Զուղա 31, 1267 թ., Նոր Կտա-
կարան

6. Ղազար գրիչ

Եղմ. 89, 1273 թ., Պատմություն վա-
րուց սրբոյն ներսիսի կաթողիկոսի

7. Գրիգոր գրիչ

ա. Եղմ. 32, 1273 թ., Ժամանակագ-
րություն Միխայելի Ասորույ

բ. Ակներ վանք, Եղմ. 32, 1273 թ.,
Պատմություն թաթարաց

8. Հալէպ 141, 1325 թ., Ներքող կամ
ճառ խաչի

8. Հայրապետ գրիչ

Եղմ. 2341, 1278 թ., Տոմար

9. Հովհաննես Արքաեղբայր գրիչ
ՄՄ 197, 1287 թ., Աւետարան

10. Գրիգոր գրիչ

ՄՄ 9450, 1311^բ-ից առաջ, Աւետա-
րան:

11. Գրիգոր գրիչ

ՄՄ 6273, 1311 թ., Աւետարան

12. Ներսես գրիչ

Բրիտ. թանգ. 46, 1312 թ., Շարակ-
նոց

13. Ներսես Կլայեցի գրիչ

Նոր Զուղա 40, 1313 թ., Աւետարան

14. Գրիգոր (վանահայր) գրիչ

Բրիտ. թանգ. 46, 1312 թ., Շարակ-
նոց

ՄՄ 821, 1313 թ., Ճառերի ժողովա-
ծու

գ. Նոր Զուղա 42, 1329 թ., Աւետա-
րան

դ. ՄՄ 10689, 1337 թ., Շարակնոց

23. Թորոս գրիչ

ՄՄ 11187, 1331 թ., Գրիգոր Նարե-
կացի, Մատեան ողբերգութեան

24. Կոստանգին (Երեց) գրիչ

Վնտկ. 367, 1332 թ., Մաշտոց

25. Հոհաննես գրիչ

ՄՄ 40, ԺԳ դ., Ժողովածոյ

26. Պողոս գրիչ

ա. ՄՄ 7842, 1313 թ., Աւետարան

բ. ՄՄ 9150, 1314 թ., Աւետարան

Երաժիշտներ

1. Վարդան Երաժիշտ

ԱՄՆ 154, 1257 թ., Ժամագիրք

2. Մանվել

Եղմ. 89, 1273 թ., Պատմություն վա-
րուց ներսիսի կաթողիկոսի

3. Կարապետ

ա. ՄՄ 10523, 1309 թ., Մանրու-
մունք

բ. Եղմ. 2438, 1328 թ., Երաժշտա-
կան տետր

4. Հովհաննես փակակալ և երա- ժիշտ (1342^բ թ.)

Հմմտ. Ղ. Ալիշան, Սիսուան, էջ 517:
Ն. Ծովական, նշվ. աշխ., էջ 229

5. Գրիգոր դպիր (ծաղկող և խա- զող)

Բրիտ. թանգ. 46, 1312 թ., Շարակ-
նոց

15. Հոհաննես գրիչ

ա. Բրիտ. թանգ., 46, 1312 թ., Շարակնոց
բ. ՄՄ 821, 1313 թ., Ճառերի ժողովածու

16. Հովհաննես գրիչ

եղմ. 2311, 1315 թ., Թուղթք Պաւղոսի

17. Վարդան գրիչ

ա. ՄՄ 3589, 1319 թ., Գրիգոր Նարեկացի, Մատեան ողբերգութեան
բ. ՄՄ 8187, 1324 թ., Աւետարան

18. Վարդան (վրդ.) գրիչ

Վիեն. 342, 1323 թ., Աւետարան

19. Մինաս գրիչ

Արդնոյ Բարձրահայեաց Սբ Աստուածածնի վանք, 1322 թ., Ժողովածու

20. Գրիգոր գրիչ

ա. ՄՄ 1414, 1325 թ., Մեկնութիւն թղթոցն Պաւղոսի, Յովհաննու Ոսկերեւրանի
բ. Նոր Զուղա 379, 1325 թ., Յովհան Ոսկերեւրան, Մեկնութիւն թղթոյն Կողոսացւոց
գ. Վնտկ. 238, 1325 թ., Ճառքնտիր ՄՄ 1347, 1332 թ., Յովհան Ոսկերեւրան, Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանի

Մանրանկարիչներ**1. Պողոս**

Նոր Զուղա 31, 1267 թ., Նոր Կտակարան

2. Գրիգոր դպիր (ծաղկող և խազող)

Բրիտ. թանգ. 46, 1312 թ., Շարակնոց

3. Գրիգոր նորրնծա քահանա

եղմ. 2311, 1315 թ., Թուղթք Պաւղոսի

4. Կարապետ

ՄՄ 1414, 1325 թ., Յովհան Ոսկերեւրան, Մեկնութիւն թղթոցն Պաւղոսի ՄՄ 10689, 1337 թ., Շարակնոց

5. Հովհաննես

ՄՄ թ. 1332, 1347 թ., Յովհան Ոսկերեւրան, Մեկնութիւն Յովհաննու Աւետարանի

6. Դավիթ ծաղկող

Կեսարիա 11, 1334 թ., Աւետարան

7. Սարգիս քահանա

ա. ՄՄ 10523, 1309 թ., Մանրումունք

բ. եղմ. 2438, 1328 թ., Մանրումունք

գ. Նոր Զուղա 42, 1329 թ., Աւետարան

8. Պողոս վարդապետ

ա. ՄՄ 7842, 1313 թ., Աւետարան

բ. ՄՄ 9150, 1314 թ., Աւետարան

HASMIK BADALYAN

**THE AKNER MONASTIC CONGREGATION AND THE HERITAGE OF ITS
SCRIPTORIUM (XIII-XIV CENTURIES)**

Keywords: scriptorium, Akner monastery, Cilicia, King Levon II, Aṙak'elots church, Akner village, scribes of Akner, musicians, miniaturists.

The article is devoted to the nearly 130-year history of Akner Monastery, one of the spiritual and cultural centers of Cilician Armenia, to the activities of monastic scribes and to the appraisal of the scriptorium's heritage. The study is based on fifteen handwritten sources of Mashtots Matenadaran, twenty-five catalogues of Armenian manuscripts kept in different depositories, as well as on well-known or newly discovered data in historical and philological studies.

For the first time, the names of twenty-six scribes of Akner, instead of sixteen known so far, nine miniaturists, five musicians, more or less prominent ministers of the monastery and the scope of their activities, as well as the biographical information about the scribes and the circumstances in which they copied manuscripts have been assessed and precised. The study reveals the overall picture of the cultural processes in the 13th-14th centuries, when the Akner Congregation became known in Cilicia and throughout Armenia as a scriptorium, a center of calligraphy, painting, music, and book-binding. The monastery maintained close ties with the cultural centers of Cilicia and Eastern Armenia (Sis, Ark'akaghin, Avag, Skewra, Khṙchka, Bjni, and Gladzor). The article also contains a list of the scribes, musicians and painters of the monastery, together with their works.

АСМИК БАДАЛЯН

**МОНАСТЫРСКАЯ КОНГРЕГАЦИЯ АКНЕРА И РУКОПИСНОЕ
НАСЛЕДИЕ СКРИПТОРИЯ (XIII-XIV ВВ.)**

Ключевые слова: Центр книгописания, Монастырь Акнер, Киликия, царь Левон II, церковь Аракелоц, село Акнер, акнерские писцы, музыканты, миниатюристы.

Статья посвящена почти 130-летней истории монастыря Акнер, одного из духовно-культурных центров Киликийской Армении, деятельности монастырских писцов и оценке наследия скриптория. Исследование основано на пятнадцати рукописных источниках Матенадарана имени Маштоца, 25-и каталогах армянских рукописей, а также на результатах историко-филологических исследований.

Впервые были уточнены, дополнены и введены в научный оборот имена 26-и акнерских писцов (в то время как ранее были известны 16), девяти миниатюристов и пяти музыкантов, более и менее значительных служителей монастыря, результаты их деятельности, а также были уточнены и выяснены биографические данные акнерских писцов и обстоятельства переписки ими рукописей.

Исследование раскрывает общую картину культурных процессов того времени. В XIII-XIV веках конгрегация Акнера стала известна в Киликии и во всей Армении как центр каллиграфии, миниатюры, музыки и переплетного дела. Монастырь поддерживал тесные связи с культурными центрами Киликии и Восточной Армении (Сис, Аркакагин, Аваг, Скевра, Хочка, Бджни, Гладзор).

В статье представлен также список писцов, музыкантов и художников монастыря, наряду с их трудами.